

ज्योतिर्मय

Online Journal of Literature....

साहित्याचे विद्यापीठ

📅 पुणे 📅 वर्ष २२ 📅 अंक १४३ वा 📅 भारतीय सौर दिनांक २६ आषाढ शके १९४८, शुक्रवार दि.१७ जुलै २०२६ 📅 पाने ४ 📅 मूल्य : निशुल्क (खासगी वितरणासाठी)

विशेष लेख...

श्रीविठ्ठल वारीची

ब्रह्मानंद टाळी

– प्रा डॉ सुधीर अग्रवाल

ज्योतिर्मय 📖 साहित्य

महाराष्ट्राच्या मातीला एक अनोखा, अनाघ्रात सुगंध आहे..तो भक्तीचा, आस्थेचा, समतेचा आणि अखंड प्रवाही असणाऱ्या आत्मज्ञानाचा. दरवर्षी आषाढी-कार्तिकीला पंदरीच्या वाटेवर लाखो पावले चालतात. डोक्यावर तुळशीवृंदावन, हाती ताळ-मृदंग, कपाळावर बुक्का आणि मुखात ‘ज्ञानोबा-तुकाराम’ असा अखंड नामघोष करत चालणारी ही वारी म्हणजे केवळ माणसांची गर्दी नाही. ती तर मानवी आत्म्याने प्रापंचिक बंधनातून मुक्त होत परमात्म्याकडे घेतलेली एक दिव्य आणि सामूहिक झेप आहे. या महाप्रवासाचा, या वारीचा आलेख तीन अद्भूत अवस्थांमधून प्रवास करतो: नादब्रह्म, शब्दब्रह्म आणि ब्रह्मानंद टाळी. हा केवळ भक्तीचा मार्ग नाही, तर मानवी मनाला शांततेकडून थेट ईश्वरी चैतन्याशी जोडणारा एक अलौकिक, दीर्घ आणि समृद्ध त्रिवेणी संगम आहे.

नादब्रह्म: विठ्ठल नामाचा गजर आणि लयीचा साक्षात्कार भारतीय संस्कृतीत, संगीतात आणि विशेषतः अध्यात्मात नाद या संकल्पनेला केवळ भौतिक ध्वनी मानले गेलेले नाही. ध्वनीच्याही पलीकडे असणारे, सुष्टीच्या उलटतीचे जे मूळ आहे, त्याला ब्रह्म रूप मानून ‘नादब्रह्म’ ही संकल्पना जन्मास आली. वारीच्या वाटेवर किंवा भजनाच्या आखाड्यात जेव्हा शेकडो टाळ एका विशिष्ट लयीत वाजतात आणि त्याला मृदंगाची थाप मिळते, तेव्हा अवघा परिसर एका दिव्य लहरीत ओंदोळून निघतो. टाळीचा वाजवावी, गुढी उभारावी ।

वाट ती चालावी पंढरीची ।।

हा नाद कोवडा किंवा केवळ कर्ममूक करणारा नसतो. टाळाचा तो तीक्ष्ण पण मंजुळ आवाज आणि मृदंगाचा गंभीर, काळजाचा ठाव घेणारा नाद मिळून एक अशी सूक्ष्मातिसूक्ष्म ऊर्जा निर्माण करतात, जिथे थकलेला-भगलेला संसारिक जीव आपले सगळे ताप, चिंता आणि उपाधी विसरून जातो. ज्ञानबा-तुकाराम किंवा विठ्ठल विठ्ठल जयहरी या नामाचा गजर जेव्हा एका सुरात, एका लयीत आणि एकाच लहरीवर सुरू होतो, तेव्हा प्रत्येक उच्चारामोबत भक्ताचे हृदय भगवंताच्या अधिक जवळ जाते.

हा गजर म्हणजे केवळ ओठांची हालचाल नसते, तर ती अंतः करणातून उमटलेली आर्त हाक असते. हा नाद मानवी मनातील बाह्य कोलाहल शमवून तिथे एक अनामिक, गाढ शांतता निर्माण करतो. या आळवणीत एक अशी ओढ असते, जी बुद्धीच्या आणि कार्काच्या मर्यादा ओलांडून थेट भावनेच्या पातळीवर ईश्वराशी संवाद साधते आणि भक्ताला निसर्गाच्या मूळ अनाहत नादाची अनुभूती आणून देते.

शब्दब्रह्म वारी: संतांची अभंगावणी आणि अक्षरांचे पंढरीप्रयाण शब्दांचेच आमुचा जीवाचे जीवन । शब्दांचेच धन वाटू लोकां ।। जगद्गुरु संत तुकाराम महाराज जेव्हा भक्तीच्या या अलौकिक नादावर संतांचे शब्द सवार होतात, तेव्हा शब्दब्रह्म प्रत्यक्ष साकार होते. भारतीय तत्त्वज्ञानात शब्द हे केवळ संवादाचे किंवा व्यवहाराचे माध्यम नाही, तर ते परमतत्त्वाचे वाङ्मयीन रूप आहे. संतांनी जी अक्षरे लिहिली, जी कवने रचली, ती केवळ कल्पनेचे विलास नव्हते; तो त्यांचा जिवंत, सोसलेला आणि अनुभवलेला आत्म्यानुभव होता.

ज्ञानेश्वरीचे अमृत हे ज्ञानेश माऊलींनी अमृतातेही पैजा जिंके अशा रसाळ, अभिजात मराठीत गीतेचा परमगूढ अर्थ सांगून सामान्य माणसाला, शेतकरी-श्रमिकाला ज्ञानाचे भांडार उघडे करून दिले. तुकाराम गाथा, तुकोबांचे अभंग म्हणजे व्यवहाराच्या चिखलातून परमार्थाच्या आकाशाकडे नेणारा जिवंत दीपस्तंभ आहेत.

जेव्हा हे पवित्र शब्द पालखीत ग्रंथ रूपाने विराजमान होतात आणि वारकरी ते अभंगांच्या रूपाने गात, आळवत पाऊले टाकतात, तेव्हा ती खऱ्या अर्थाने शब्दब्रह्माची वारी बनते. या वारीमध्ये वारकरी आपल्या पाठीवर शरीराचे किंवा कष्टाचे ओझे बाळगत नाही, तर तो संतांच्या वाङ्मयाचा, विचारांचा आणि संस्कारांचा अमृतासारखा जिवंत ठेवा म्हणजेच पाथेय घेऊन चालत असतो.

या शब्दब्रह्माच्या वारीचे प्रमुख वैशिष्ट्य म्हणजे त्यात दडलेली सामाजिक मूल्ये:

समता आणि बंधुभाव: विष्णुमय जग वैष्णवांचा धर्म । भेदाभेद भ्रम अमंगळ ।। हा तुकोबांचा क्रांतीकारी विचार मनात आणि ओठांवर घेऊन चालणारा वारकरी वारीत जात. पात, धर्म, पद विसरून एकमेकांच्या पाया पडतो. इथे अहंकाराचा विर्सजन सोहळा होतो. जिवंत वाङ्मय सोहळा: जगाच्या पाठीवर असा एकही सोहळा नसेल, जिथे लाखो लोक कोणत्याही आमंत्रणाशिवाय, केवळ आणि केवळ ‘साहित्याचा’, विचारांचा उत्सव साजरा करण्यासाठी शेकडो किलोमीटर पायी चालतात. वारी हा जगातील सर्वात मोठा, जिवंत वाङ्मय सोहळा आहे. तिथे ज्ञानेश्वरीच्या ओव्यांना पाय फुटतात, तुकोबांच्या गाथातील अभंगांवर पावले थिरकतात आणि चोखामेळा, सावता माळी, गोरोबा कुंभार, जनाबाई व कबीरांचे शब्द एकाच सुरात गुंफले जातात. पालखीत ठेवलेला ग्रंथ हा केवळ पूजेचा विषय नसून, तो जीवन जगण्याचा मार्ग दाखवणारा मार्गदर्शक आहे, याची जाणीव ही वारी करून देते.

ब्रह्मानंद टाळी: भक्त आणि भगवंताच्या एकरूपतेचा परमोक्त क्षण नादब्रह्म ही या अध्यात्मिक प्रवासाची मंगल सुरुवात आहे, शब्दब्रह्म वारी हा त्या प्रवासाचा सुंदर मार्ग आहे आणि या संपूर्ण प्रवासाचा, साधनेचा अंतिम कळस म्हणजेच ब्रह्मानंद टाळी. वारकरी संप्रदायात टाळी या शब्दाला केवळ दोन हातांचे तळवे एकमेकांवर आदळणे एवढाच मर्यादित भौतिक अर्थ नाही. जेव्हा नादाची लय आणि शब्दांचे ज्ञान एकत्र येतात, तेव्हा भक्ताचा मीपणा, त्याचा अहंकार गळून पडतो. नेहमीच्या व्यावहारिक आयुष्यात माणूस मी आणि तू, माझे आणि तुझे या द्वैतात जगत असतो. मात्र, वारीच्या प्रवासात ही द्वैताची भिंत कोसळते आणि अद्वैताची अनुभूती येते.

खेळ मांडियेला वाळवंटी घाई नाचती वैष्णव भाई रे ।। वारीमधील रिंगण सोहळा हे या ब्रह्मानंद टाळीचे सर्वात जिवंत, डोळे दिपवून टाकणारे रूप आहे. जेव्हा माऊलींचा किंवा तुकोबांचा अथच धावतो, तेव्हा लाखो वारकऱ्यांचा कंठ एकाच वेळी, एकाच लयीत विठ्ठल नामाचा टाहो फोडतो. त्या क्षणी वय, थकवा, गरिबी-श्रीमंती हे सगळे भौतिक भेद विरघळून जातात. ऐंशी वर्षांचा वृद्ध वारकरीही लहान बालकाच्या उत्साहाने आणि ऊर्जेने नाचू लागतो. धुळीने माखलेली शरीरे, डोळ्यांतून वाहणारे आनंदाश्रू, पण चेहऱ्यावर असणारा तो अद्भूत, अलौकिक प्रकाश म्हणजेच ब्रह्मानंद! तिथे गाणारा, ऐकणारा आणि ज्याच्यासाठी गात आहेत तो विठ्ठलयांच्यातील अंतर पूर्णपणे पुसले जाते. अवघा रंग एक होऊन जातो.

ग्रंथदालनामध्ये मध्यरात्री पुस्तक खरेदीसाठी झुंबड

ज्योतिर्मय 📖 साहित्य

टोकियोमध्ये ३ जुलै २०२६ रोजी गुरुवारी मध्यरात्रीपासून द टेल ऑफ काहो ही हारुकी मुराकामी या जपानमधील प्रसिद्ध लेखकाची कादंबरी घेण्यासाठी एका मोठ्या

पुस्तकदालनासमोर वाचकांची मोठी गर्दी जमली होती. घड्याळात बाराचे ठोके वाजताच पुस्तक हातात मिळावे म्हणून अनेकजण रांगेत उभे होते. जपानमध्ये ग्रंथदालनामध्ये मध्यरात्री पुस्तक खरेदीसाठी झुंबड उडण्याचा विक्रम हारूक मुराकामी या लेखकाने गेल्या १५-२० वर्षांत तयार केला आहे हे महत्त्वाचे. द टेल ऑफ काहो या कादंबरीची पहिली प्रत लॅम्बल अडीच लाख इतक्या संख्येची आहे. पण या कादंबरीची प्रत आपल्याला सर्वांच्या आधी मिळावी यासाठी ३ जुलैच्या पहोटे बारा वाजण्यापूर्वीच वाचकांच्या रांगा लागल्या होत्या. यावरून मला लोकमान्य टिळकांच्या अजरामर गीतारहस्य या ग्रंथाची आठवण झाली. गीतारहस्य या ग्रंथ खरेदीसाठीही त्याकाळात हे पुस्तक प्रकाशित होणार होते त्यादिवशी रात्री गायकवाड वाडा (केसरी वाडा) येथे वाचकांच्या-रसिकांच्या पुस्तक खरेदीसाठी रांगा लागल्या होत्या.

गीतारहस्य अर्थात कर्मयोगशास्त्र, हा लोकमान्य टिळकांचा जगभर गाजलेला ग्रंथ. या ग्रंथाचे लेखन लोकमान्य टिळकांनी मंडाले कारागृहात केले. मंडाले तुरुंगात जरी गीतारहस्य या ग्रंथाचे लेखन केले असले तरी, त्याआधी अनेक वर्षे त्यांचे भगवान श्रीकृष्ण यांची भगवद्‌गीता या विषयावर अखंड चिंतन सुरू होते. गीतेचे तात्पर्य काय ? ही जिज्ञासा त्यांना होती. या जिज्ञासेची सुरुवात म्हणता येईल असा प्रसंग म्हणजे लोकमान्य टिळक अगदी लहान वयात असताना त्यांनी आपल्या वडिलांना त्यांच्या इच्छेनुसार वाचून दाखविलेली गीतेवरील-भाषा विवृती या नावाची प्राकृत टीका ! ही घटना १८७२ मधील. गीतेचा अर्थ निवृत्ती पर लावणे योग्य नाही असे लोकमान्य टिळकांना वाटे. गीता ही प्रवृत्तीपर आहे, कृतीला उद्युक्त करणारी आहे हा निष्कर्ष काढून त्यांनी आपल्या गीतेवरील टीकेचे शिर्षक देखील गीतारहस्य अर्थात कर्मयोग शास्त्र असे ठेवले. हा ग्रंथ लिहिण्यासाठी त्यांनी

शिक्षणासाठी लढणारे असामान्य

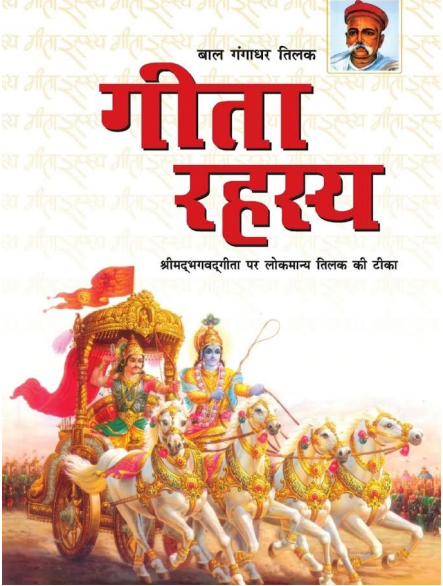
व्यक्तिमत्व : मलाला युसुफझाई

ज्योतिर्मय 📖 साहित्य

जगाच्या कानाकोपऱ्यातील सर्व गरीब मुला - मुलींना शिक्षण घेता यावे, शिक्षण मिळावे, शिक्षणापासून ती मुले वंचित राहू नयेत, शिक्षणातील सर्व अधिकार त्यांना मिळावेत, शिक्षण घेऊन त्या सर्व मुला मुलींचे आयुष्य उजळून निघावे व उज्वल भविष्य व्हावे यासाठी जीव पणाला लावून शिक्षणासाठी लढा देणारे एक असामान्य व्यक्तीमत्व म्हणजे “मलाला युसुफझाई”. मलाला युसुफझाई यांचा जन्म १२ जुलै १९९७ रोजी पाकिस्तान मधील स्वात या खोऱ्यात झाला. मलाला ह्या अगदी लहानपणापासूनच शिक्षणात फार हुशार व तल्लख बुद्धीच्या होत्या.

प्रत्येक मुला-मुलींना त्यांच्या मनासारखे शिक्षण घेता यावे यासाठी त्यांनी लहानपणापासून आवाज उठवीला. मलाला यांचे शिक्षणातील कार्यकर्तृत्व प्रचंड व्यापक आहे. मलाला युसुफझाई ह्या पाकिस्तानातील शिक्षण कार्यकर्त्या व आघाडीचे व्यक्तीमत्व होत्या. आजही आहेत. “शिक्षणाशिवाय आपल्या

जगण्याला कांहीच अर्थ उरत नाही“. असे मलाला म्हणतात. म्हणून प्रत्येकाने शिक्षण घ्यावे. शिक्षण घेत असताना मलाला यांना बऱ्याच अडचणी आल्या त्यांना खूप संघर्ष करावा लागला. पण मलाला ह्या घाबरल्या नाहीत, डगमगल्या नाहीत, मागे हटल्या नाहीत. त्या पुढे चालत राहिल्या. मलाला यांचा शिक्षणातील प्रवास सोपा नव्हता. आणि हा अतिशय कठीण प्रवासच मलाला यांना “नोबेल पुरस्कारा”पर्यंत घेऊन गेला. शिक्षणातील योगदानासाठी मलाला यांना वयाच्या सतराव्या वर्षी शांततेचे प्रतीक “नोबेल पुरस्काराने” सन्मानीत करण्यात आले. २०१२ मध्ये तालीबानने मलाला यांच्यावर जीवघेणा गोळीबार हल्ला केला. त्यात मलाला ह्या बचावल्या. मात्र आपली लढाई त्या लढतच राहिल्या. त्यांनी आपला प्रवास थांबवीला नाही. मुलींच्या शिक्षणासाठी मलाला ह्या स्वतः खूप मोठा पाठिंबा दर्शवित होत्या वा देत होत्या. व शिक्षणाचे समर्थन करीत होत्या. तालीबानच्या गोळीबारा नंतर मलाला ह्या पुन्हा नव्याने, मोठ्या हिमतीने व ताकदीने शिक्षणाची धगधगती तलवार हाती घेतली. व लढाई जिंकून दाखविली. जगाने लक्षात ठेवावी अशी आंतरराष्ट्रीय स्तरावरची ओळख मलाला युसुफझाई उरल्या. प्रत्येक मुला-मुलीने शिक्षण घ्यावे. शिक्षणात त्यांना कुठलीही अडचण येऊ नये. म्हणून मलाला यांनी त्यांच्या नावाना “मलाला फंड” सुरू केले. हे फंड मुलामुलींच्या शिक्षणातील सर्व प्रकारच्या बाबींमध्ये मदत करते. याचे सर्व श्रेय व योगदान केवळ मलाला यांना जाते.



जवळपास चारशे ग्रंथांचे चिंतन आणि मनन केले. गीता या विषयावर नागपूरच्या मॅरीस कॉलेजमध्ये १९०२ मध्ये लोकमान्य टिळकांचे व्याख्यानही झाले होते.

२ नोव्हेंबर १९१० रोजी मंडाले कारागृहात गीतारहस्याच्या लेखनाला सुरुवात करून अवघ्या पाच महिन्यात म्हणजेच ३० मार्च १९११ रोजी लोकमान्य टिळकांनी हा ग्रंथ पूर्णत्वास नेला. मंडाले तुरुंगाच्या प्रतिकूल वातावरणात देखील दिवसाला साडेअकरा पाने याप्रमाणे ते चिकाटीने लिहित गेले. जून १९१४ मध्ये लोकमान्य टिळकांना मंडालेतून पुण्यात सोडण्यात आले.ब्रिटिशांनी गीतारहस्य या ग्रंथाच्या हस्तलिखित असलेल्या वहाा परत नेल्या होत्या. टिळक आपल्या चाहत्यांना सांगत कि, जरी या हस्तलिखिताच्या वहाा मला परत मिळाल्या नाहीत तरी मी सिंहगडावर जाऊन हा ग्रंथ पुन्हा लिहून काढीन एव्हडा हा ग्रंथ माझ्या डोक्यात आहे.मात्र दोनच महिन्यात ऑगस्ट १९१४ मध्ये इंग्रजांनी गीतारहस्य या हस्तलिखिताच्या वहाा लोकमान्य टिळक यांना परत केल्या. गीतारहस्य हा ग्रंथ १९१५ मध्ये



प्रकाशित झाला. सर्वसामान्य लोकांनाही हा ग्रंथ खरेदी करता येणे शक्य व्हावे यासाठी त्याची किंमत तीन रुपये ठेवण्यात आली होती.

प्रकाशनानंतर ग्रंथाला प्रचंड प्रतिसाद मिळाला. नागरीकांनी रांगा लाऊन गीतारहस्य या ग्रंथाची पहिली आवृत्ती खरेदी करण्यासाठी प्रचंड

गर्दी केली. पाच महिन्यातच गीतारहस्य ग्रंथाचे पुनर्मुद्रण करावे लागले. अनेक लोक पहिल्याच दिवशी हा ग्रंथ विकत घेतल्याचा अभिमान बाळगत आपल्या ओळखीच्या लोकांकडे जाऊन तो ग्रंथ दाखवीत. लोकमान्य टिळक यांनी या ग्रंथाच्या शेकडो प्रती देशभर पाठविल्या. गीतारहस्य या ग्रंथाची पहिली जाहीरात ८ जून १९१५ रोजी केसरी वृत्तपत्रामध्ये प्रसिद्ध करण्यात आली होती. लोकमान्य टिळक यांच्या हयातीत गीतारहस्य ग्रंथाच्या तीन आवृत्त्या निघाल्या होत्या. विशेषतः गीतारहस्य या ग्रंथाच्या पहिल्या आवृत्तीला विशेष महत्त्व दिले जाते. ३० मार्च १९९१ रोजी गीतारहस्य ग्रंथ लिहून पूर्ण झाल्याने दरवर्षी ३० मार्च हा दिवस केसरी-मराठा

वक्रतुंड महाकाय सूर्य कोटी समप्रभ । निर्विघ्न कुरुमे देव सर्वकार्येषु सर्वदा.।।

ज्योतिर्मय 📖 साहित्य

हिंदू धर्मातील पुराणानुसार, पौर्णिमेनंतर येणारी चतुर्थी ही संकष्टी तर अमावस्या नंतर येणारी चतुर्थी विनायक चतुर्थी म्हणून ओळखली जाते. श्री गणेशाला विघ्न दूर करणारा म्हणजेच, विघ्नहर्ता म्हणून ओळखले जाते. त्याची कृपा प्राप्त झाल्यावर जीवनातील सर्व न होणारी कामे सहजपणे पूर्ण होतात . चतुर्थीच्या दिवशी उपवास करून श्री. गणेशाची पूजा करावी. गणेश कथा श्रवण करावी असे केल्याने मनुष्याच्या सर्व कामना पूर्ण होतात.

चतुर्थी महात्म्य:- महायोगी वशिष्ठ महामुनी दशरथ राजाला आषाढ शुक्ल चतुर्थीचे महात्म्य सांगताना म्हणाले की, फार पूर्वी गंडकी नावाचे एक नगर मैथिली प्रांतात होते तिथे भद्रसेन नावाचा राजा राज्य करीत होता. जो धर्म धुरंधर व नीतीनिष्ठ राजा म्हणून प्रसिद्ध होता. राजा पराक्रमी असल्याने अनेक राजे त्यांचे मांडलिक होते. राज्यात सर्व दूर आनंदाचे साम्राज्य होते. सर्वत्र सुवत्ता नांदत होती. काही काळानंतर त्यांच्या राज्यातील शेतात असलेले धान्य पोपट, टोळ ,उंदीर भक्षण करू लागले. राजांनी त्यांना मारण्याचा, नायनाट करण्याचा अनेक प्रकारानी खूप प्रयत्न केला, पण त्यांच्या हाताला यश येत नव्हते.शस्त्राने, अग्नी ,अस्त्र वापरून त्यांचा नायनाट करण्याचा प्रयत्न केला तो फिफल झाला. यश येतच नव्हते. सर्व प्रजाजन त्रस्त झाले. काय करावे ते कळेना ? शेवटी राजाने वनात जाऊन शंकराचे तप करण्यास सुरुवात केली.

राजाची तप – साधना करण्यात दोन –तीन वर्षे निघून गेली. राजाच्या भाग्याने तिथे महान योगी बकदात्म्य यांची भेट झाली. राजांनी त्यांना साष्टांग नमस्कार करून त्यांचे पूजन केले. राजा त्यांच्यासमोर हात जोडून उभा राहिला व आपले दुःख त्यांना सांगितले टोळ धाडीने मी व सर्व प्रजाजन त्रस्त झालो आहोत, खूप उपाय केला ,पण काही उपयोग झाला नाही. मी आता काय करावे ? व एखादा उपाय असल्यास मला तो अवश्य सांगावा.

मुनी राजाला म्हणाले, राजा तुझ्यासाठीच मला देवांचे देव



महादेव यांनी पाठवले आहे. राजा माझ्या असे लक्षात आले की, तुझ्या राज्यातील चतुर्थीचे व्रत कुणीच करत नाही . यामुळेच तुझ्यावर हे संकट ओढवले आहे. मला असे वाटते, आता तू हे व्रत करावे .चतुर्थीच्या व्रताने चारी पुरुषार्थ प्राप्त होतात आणि सर्व विघ्न नाहीसे होतात . हे व्रत केले नाही तर, सर्व कर्म व्यर्थ होतात. मुनींनी त्यांना चतुर्थी व्रताचे महात्म्य सांगून श्री गणेशाचे वर्णन केले. त्याचबरोबर आपला पूर्व वृत्तांत राजाला कथन केला.

राजा मी यापूर्वी वायुभक्षण करून तपाचरण केले. त्या सामर्थ्याने मला विश्वरूप दर्शन झाले .मला ज्ञान प्राप्त झाले. शमदमादी

योग आचरणात आणले. मी सहज ब्रम्हात स्थित झालो होतो. तिथे

मजला शून्य दिसले. मी भ्रमित झालो हे ब्रम्हात कसे आले ? याचा विचार करू लागलो. भगवान शंकरांना शरण गेलो . त्यांनी मला श्री गणेशाचा एकाक्षर मंत्र दिला . शंकराच्या आज्ञेने वनात जाऊन एकाक्षर मंत्राचे अनुष्ठान केले . त्याच

टिकाणी श्री गणरायाचे ध्यान करीत होतो. भक्तीत सदैव रममाण होतो तर चिन्तात त्याचेच ध्यान होते. त्यावेळी गणेशांनी मला शृंङादुड विराजित स्वरूपातील दर्शन दिले . मी भक्तिभावाने नमस्कार करून त्यांचे स्तवन केले. त्यांनी मला आशीर्वाद दिला.

त्यायोगे मला शांतीलाभ झाला .तेव्हापासून गाणपत्य म्हणून जगात प्रसिद्ध झालो .भद्रसेन राजाला बकदात्म्य मुनी यांनी पंचाक्षरी मंत्र दिला व व्रत करावयाला सांगितले.

मुनींचा आशीर्वाद घेऊन भद्रसेन राजा आपल्या राज्यात परत गेला. राजाला पाहून सर्व प्रजाजन आनंदी झाले. राजाने विनायक चतुर्थीचे व्रत सर्वांना करावयाला सांगितले. राजाने सर्व प्रजाजनासह आषाढ शुक्ल चतुर्थीचे व्रत केले. त्या व्रताच्या प्रभावामुळे राज्यातील टोळधाडीचे संकट नाहीसे झाले. काही काळानंतर राजानेआपल्या मुलाला राज्य कारभार सोपवून पत्नीसह वनात गेला व उर्वरित आयुष्य गणेश भक्तीतच घालवले.

मी तव चरणाचा अंकित, तव चरणामाजी प्रणिपात, देवाधिदेवा तू एकदंत, परिसे विज्ञापना एक माझी.



जात्यावरच्या ओव्या.....

एका मायचे लेकर
राहू लागले अलग
सणावाराच्या पंगती
आता बसेना सलग॥७४७॥

एका मायचे लेकर
झाले काहून परके?
भेट होता कवातरी
दोघे दुरदुर सरके ॥७४७॥

©® सौ. मनोरमा बोराडे
छत्रपती संभाजी नगर
मो. 70207 33758

मनोपनिषद अर्थात मनाचे श्लोक-भाग ५०

ज्योतिर्मय सहित्य

असा भक्त निष्कारण वादविवादात गुंतून पडत नाही. आपल्याला थोडेफार ज्ञान झाले, काही मोजक्या ग्रंथांचे आपण वाचन केले म्हणजे आपल्याला फार कळते आहे असे आपल्याला वाटू लागते. मग आपण ते दाखवण्यासाठी समोरच्या व्यक्तीशी वादविवाद करत बसतो आणि मी किती श्रेष्ठ आहे, मला किती कळते हे अप्रत्यक्षपणे दाखवण्याचा प्रयत्न करत असतो. खरा भक्त बोलतो, गातो ते फक्त परमेश्वराबद्दल बोलण्यासाठीच. त्याचीच महती तो गात असतो. म्हणून तो व्यर्थ वादविवादात पडत नाही किंवा त्यात स्वतःला गुंतवून घेत नाही.

आपल्याला दिवसाचे चोवीस तास मिळतात. त्यातील आठ ते दहा तास झोपेत जातात. दहा ते बारा तास आपली नोकरी, प्रपंचाचे काम यात जातात आणि उरलेले तीन-चार तास आपण आपल्या मनाप्रमाणे घालवतो. त्यात टीव्ही पाहणे, मोबाईल पाहणे, मित्रमंडळींमध्ये गप्पा मारणे यासारख्या गोष्टी करतो. खरा भक्त या वेळेत काय करतो ? तर तो स्वतःशी संवाद साधतो, आत्मचिंतन करतो. त्यालाच सुखसंवाद असे म्हणता येईल. हा सुखसंवाद उगाकाडे जाण्याचा असतो. गंगा नदी किंवा यमुना नदी आपण पाहिलेली असते परंतु हिमालयात प्रवास करणारे यात्रिक किंवा भाविक गंगोत्री किंवा यमुनोत्री म्हणजेच गंगेच्या किंवा यमुनेच्या उगमापर्यंत जातात. म्हणजेच मूळ स्थान शोधून काढतात. आपल्याला मनुष्यजन्म प्राप्त झाला आहे. परंतु आपणही



उगवतीचे रंग



विश्वास देशपांडे
चाळीसगाव
मो. ९४०३७४९३९२

आपले मूळ स्वरूप काय आहे हे जाणून घेतले पाहिजे. कोहम म्हणजे मी कोण आहे, माझे मूळ स्वरूप कोणते आहे असे प्रश्न आपल्याला पडले पाहिजेत. मग आपण सोहम पर्यंत येतो म्हणजे तो मीच आहे हे आपल्याला कळू लागते आणि मग आपलाच आपल्याशी संवाद होऊ लागतो. “तुका म्हणे होय मनाशी संवाद, आपुलाची वाद आपणाशी.” आणि जेव्हा भक्ताच्या वागण्यात ही सगळी लक्षणे दिसू लागतात, तेव्हा तो फक्त खरोखरच परमेश्वराचा धन्य भक्त ठरतो.

स्वसंवाद :
१) माझा रिकामा वेळ कशात जातो ? तत्त्वचिंतनात की मोबाईल, गप्पा यासारख्या गोष्टींमध्ये ?
२) मला थोडे ज्ञान झाले म्हणून मी वादविवादात पडतो का ? की माझ्या ज्ञानाचे आचरण

करण्यार माझा भर असतो ?
३) “कोहम ते सोहम” मी कोण आहे हा प्रश्न मला कधी पडला आहे का ? माझ्या मूळ स्वरूपाचा शोध घेण्याची माझ्या मनात खरी ओढ आहे का ?
(क्रमशः)



श्री ब्रह्मचैतन्य
गोंदवलेकर महाराज

ज्योतिर्मय सहित्य

व्यवहारात सुद्धा आपल्याला गुरू करावा लागतो, तर त्याच्यापेक्षा अवघड ज्ञान होण्यासाठी गुरू नको असे म्हणून कसे चालेल ? प्रपंचात सुखदुःख झाले, समाधान मिळाले नाही, तर मग खरे सुख कुठे आहे आणि ते मला कोण दाखवील, अशी ज्याला तळमळ लागेल तोच गुरू करील. प्रपंच आम्हाला कडू

गुरू कशाला हवा ?

वाटला तरच शिष्य होण्याचा प्रश्न. शिकावे असे ज्याच्या मनात येते तो शिष्य, आणि जो शिकवितो तो गुरू. मला काही कळत नाही असे ज्याला वाटते तोच गुरू करील. मी ‘राम, राम’ म्हणतो, वाईट मार्गाने जात नाही, मग गुरू कशाला हवा, असे काहीजण म्हणतात. ‘मी’ केले ही जाणीव आड येते, म्हणून सदुरुची आवश्यकता आहे. सत्कर्माचा अभिमान जर आपल्याकडे घेतला तर रामाचा विसर नाही का पडला ? अभिमान गेल्याशिवाय राम नाही भेटणार. देवाजवळ गेला तरी नामदेवाचा अभिमान नाही गेला, म्हणून भगवंतांनी त्याला ‘गुरू कर’ म्हणून सांगितले.

संताच्या कृपेने दुखणे बरे झाले म्हणून त्याला मानणे हे खरे नव्हे. जो शिष्याला विषयात ओढील त्याला गुरू कसे म्हणावे ? जो काही चमत्कार करून दाखवील त्याला आम्ही बुवा म्हणतो. संताची परीक्षा आम्ही बाह्यांगवारून करतो. सर्वाभूती भगवंत ज्याला पहाता येईल त्याला संताची खरी ओळख होईल. संताच्या संगतीत

आपल्या मनावर जो परिणाम होतो, त्यावरून आपण संताची परीक्षा करावी. माझे चित्त जिथे निर्विषय होईल तिथेच संताची खरी जागा म्हणता येईल. ज्याला भगवत्प्राप्तीची तळमळ लागली आहे, त्यालाच शिष्य म्हणावे. जो गुरूआजेबाहेर जात नाही, आणि गुरू हेच भगवंतप्राप्तीचे साधन मानतो, तो सच्छिष्य होय. गुरूपरता देवधर्मच नाही मानू.

काही कानडी माणसे महाराष्ट्रात आली. त्यांना मराठी येत नव्हते. त्यांनी एक दुभाषी गाढला आणि त्याच्या मागोमाग ती पुष्कळ ठिकाणी हिंडली. त्यांची चिंता आणि जबाबदारी त्या दुभाष्यावर पडली. तशी आपण दुभाष्याची म्हणजे सदुरुची संगत केली पाहिजे. तो म्हणेल तिथे जावे, तो सांगेल तसे करावे, मग परमात्मा मिळेलच. शास्त्रे आणि वेद अनंत आहेत; ते शिकायला आपल्याला वेळ कुठे आहे ? सदुरूंनी नवनीताप्रमाणे सर्व साधनांचे सार असे जे नामसाधन सांगितले, ते आपण करावे, म्हणजे भगवंतांचे प्रेम लागेलच. (क्रमशः)

॥ अध्यात्म ॥

मधुकर बोरीकर,
पुणे

आपले सण, आपले उत्सव
वट सावित्री पोर्णिमा

पुढे.....

तो म्हणाला, मला भोवळ आली तेव्हा, एक लाल वस्त्रे नेसलेला काळा कभिन्न पुरुष मला दिसला होता. परंतु नंतर मला अशी गाढ निद्रा लागली की, मला पुढचे काहीच माहिती नाही. सावित्री त्याला म्हणाली, आता तुम्ही बरे झालात ना? आता काळजी करू नका. चला आपण परत जाऊ. पण इतके होई पर्यंत अंधार पडू लागला होता. सत्यवानाने तिला सांगितले की, आजची रात्र आपण इथेच काढू. व उद्या पहाटे परत जाऊ. माझे आई-वडील माझ्या काळजीत असतील. वडील अंध असल्या कारणाने ते इथवर येऊ शकणार नाहीत. सावित्रीने ही त्याला होकार भरला.

दुसरे दिवशी पहाटे द्युमत सेन हे पाहतात तर त्यांचे डोळे पुर्ववत झाले आहेत. त्यांना अचानक दृष्टी प्राप्त झाली आहे.

मुलगा व सून काल वनात गेलेले, परत आले नाहीत, म्हणून ते काळजीत पडले. जवळ पासच्या काही माणसांना घेऊन ते घनदाट जंगलात कडे निघाले. इतक्या समोरून येताना त्यांना सत्यवान सावित्रीची जोडी दिसली. सावित्रीने तिथे घडलेली सर्व हकीकत त्यांना सांगितली. तेव्हा तिच्या सासऱ्यांना अचानक दृष्टी परत कशी मिळाली याचे कोडे उलगडले. (क्रमशः)



ॐ नमो भद्रा हनुमते नमः
ॐ नमो भद्रा हनुमते नमः
ॐ नमो भद्रा हनुमते नमः

॥ संजय उवाच... ॥

@संजय काव्या पुणे 7743918559



काळजी

काळजी म्हणजेही एक प्रकारचे प्रेमच आहे, प्रेम असेल तरच काळजी निर्माण होते. काळजीने आपलेपणा ओळखता येतो. काळजी विनाकारण कोणीच करत नाही.

(हे माझे मत आहे पढले तर घ्यावे)



सुख दुःखाचे
तरंग माणसा-माणसाचे

वसंत कुलकर्णी,
छ. संभाजीनगर,
मो. 96730 67194

"विठू माझा लेकरवाला"

वाचक हो, जय हरी माऊली मित्रांनी "आषाढस्य प्रथम दिवसे" झाले म्हणजे 7 जूनला पावसाळा सुरू होऊन एक वेगळेच चैतन्य व निसर्ग आपले वेगळेच रूपदाखवितो. खरं ना. कधी रिमझिम कधी ऊन, तर कधी ढगाचा गडगडाट, तर कधी विजाचा कडकडाट व पावसाचा जोर.. तर अशाच दिवसात आपले म्हणजे आषाढ श्रावण आणि आषाढी एकादशी पासून ते श्रावनातील सणवार आणि शेवट दसरा दिवाली!! तर ही आहे आपली सणांची मांदीयाली! तर या आषाढीला गावागावातून शहरातून आणि वेगवेगळ्या तिर्थस्थानातून; यावर्षी तर पार सातासमुद्रापार या वार्या पंढरीला येतात. म्हणून 'वारीवारकरी व जर हरी माऊली' या वारीला तर तोड नाही; जोड नाही; खंड नाही; येथे कुठेही बंड नाही; हे थोडाड तर नाहीच नाही, हे आहे भक्तीचे वेड.. हा भोला भाबडा वारकरी शेतकरी येतो त्या विठोबा कडे.. संतभक्ताचा सोहळा. विठ्ठल रूखमाईची ही मुले म्हणजे पांडुरंगाकडे जाण्याचा मार्ग वाट सोपानंदेव आहे. संसारातून निवृत्त होऊन ज्ञानदेव होणे व मुक्त होणे म्हणजे मुक्ताई. म्हणून म्हणा रामकृष्णहरि.. गुड मार्निंग आणि ईथे थांबतो आपण वाचत राहा सुख दुःखाचे तरंग माणसा-माणसाचे .

प्रभातपुष्प

षटकोळी माझी
संध्याराणी जयहिंद कोल्हे (काव्यसंध्या)
कळंब जि. धाराशिव मो. 87885 91371

तुझी महिमा अपरंपार

देवा तुझ्या भक्तीने
जीवन सुखकर होई
तुझी महिमा अपरंपार
मनी आलेले नैराश्य
खरोखर दूर होवून
आनंद मिळतो अपार

हरी नामासवे सुरु
संसार हा सुखाचा
तुझी महिमा अपरंपार
देवा तुझ्या चरणी
लीन होता होई
कमी दुःखाचा भार

‘मध’ अनेक समस्यांना दूर ठेवण्यासाठी फायदेशीर

ज्योतिर्मय सहित्य

मध खनिजे, जीवनसत्वे आणि इतर पोषक तत्वांचा संग्रह आहे. रोगप्रतिकार शक्ती बळकट करण्याव्यतिरिक्त, मध अनेक प्रकारच्या समस्या दूर करण्यात देखील प्रभावी आहे.

आजच्या काळात प्रत्येकाने आपल्या आरोग्याबाबत सतर्क होण्याची गरज आहे. विशेषतः प्रत्येकाला आपली प्रतिकारशक्ती बळकट करण्याची गरज आहे. अशा परिस्थितीत आपल्यासाठी मधाचे सेवन करणे फायदेशीर ठरू शकते. मध खनिजे, जीवनसत्वे आणि इतर पोषक तत्वांचा संग्रह आहे. रोगप्रतिकार शक्ती बळकट करण्याव्यतिरिक्त, मध अनेक प्रकारच्या समस्या दूर करण्यात देखील प्रभावी आहे. आयुर्वेदात याचा उपयोग सर्व रोग बरे करण्यासाठी केला जातो. चला तर, जाणून घेऊया मधातील या औषधी फायद्यांविषयी अधिक माहिती...

मधापासून घरगुती उपचार :
खोकल्याचा त्रास बराच काळ बरा

होत नसेल, तर मधाचे सेवन करणे खूप उपयुक्त ठरू शकते. मधात बॅक्टेरियाच्या वाढीस प्रतिबंध करणारे गुणधर्म असतात, जे संसर्ग रोखतात. तसेच, मध कफ सहजपणे काढून टाकतो. आपण एखादा चमचा नुसता मधही खाऊ शकता. याशिवाय आल्याच्या रसामध्ये मध मिसळून खाल्याने कफ आणि खोकल्यात खूप आराम मिळतो.

वजन कमी करण्यासाठी देखील मध खूप उपयुक्त आहे. त्यात अजिबात चरबी नसते. याशिवाय मध कोलेस्टेरॉलची पातळी देखील नियंत्रित करतो. वजन

संकलन –
डॉ. प्रमोद ढेंरे (निसर्ग उपचार तज्ञ)
पिंपरी-चिंचवड, पुणे.
आरोग्यविषयक व्याख्याते व लेखक
संपर्क – ९२ ७९ ६६९ ६६९

कमी करण्यासाठी आपण कोमट पाण्यामध्ये मध मिसळून, ते पाणी सकाळी रिकाम्या पोटी पिऊ शकता.

घसा खवखवणे या समस्येतून आराम

देण्यासाठी देखील मध फार प्रभावी आहे. जर, तुम्हाला घसा खवखवणे किंवा घसा दुखण्याची असेल, तर मध सेवन केल्यास खूप आराम मिळेल.

बद्धकोष्ठता हे बऱ्याच रोगांचे मूळ आहे. बद्धकोष्ठतेचा त्रास दूर करण्यासाठी मधाचे सेवन खूप फायदेशीर ठरते. नियमित सेवन केल्यास पोटातील गॅस आणि अपचनापासूनही मोठा आराम मिळतो.

मधात बॅक्टेरियाच्या वाढीस प्रतिबंध करणारे आणि विरोधी दाहक गुणधर्म असतात. कोणत्याही ठिकाणी सूज किंवा वेदना असल्यास किंवा जखम झाली असल्यास थेट त्या जागी मध लावू शकता. यामुळे भरपूर आराम मिळेल.

जर तुमची त्वचा खूप कोरडी असेल, तर त्वचेमध्ये नैसर्गिक ओलावा येण्यासाठी मधाचा वापर केला जाऊ शकतो. यासाठी आपण केवळ मध चेहऱ्यावर फेसपॅक म्हणून वापरू शकता.

मूळ प्रवृत्ती आणि संग्रह

ज्योतिर्मय  **साहित्य**

अनिवार्यता आणि विलासिता यातील भेदरेषा महत्त्वाची सर्वच प्राणीमात्रांच्या काही प्रवृत्ती असतात. त्यात मूळ प्रवृत्ती म्हणून काही उल्लेख आहेत. जसे की आहार, निद्रा, भय आणि कामसेवन. या मूळ प्रवृत्ती आहेत, त्या सर्वच प्राण्यांमध्ये कमी-अधिक प्रमाणात विद्यमान असतात. एकइंद्रिय ते पंचेंद्रिय प्राण्यांमध्ये या प्रवृत्तींमध्ये अनुक्रमे अत्याधिकता दिसून येते. सर्वच प्राण्यांच्या बाल्य आणि संगोपन अवस्थेमध्ये आहार, निद्रा आणि भय या प्रवृत्ती सर्वसाधारण असतात. वयात आल्यानंतर काही प्रवृत्ती बदलतात त्यामध्ये कामसेवन आणि वासना निर्माण होते.

मनुष्य आणि प्राण्यांच्या जीवनामध्ये ही वासनाच संपूर्ण आयुष्यावर राज्य करते. ही वासना अनेक प्रकारची असते, सर्व इंद्रियांच्या बाबतीत अत्याधिक विषयसेवन यामध्ये अंतर्भूत होतात. ऑस्ट्रियन डॉक्टर आणि मानसशास्त्राचे उद्घाटक डॉ. सिमंड फ्रॉइड यांनी तर मनुष्य आणि प्राण्याच्या प्रत्येक हालचाल आणि कृती, उद्देशाच्या मागे वासना हेच मूळ असल्याचे सांगितले. (प्रत्येक साधारण प्रवृत्तीला देखील त्यांनी वासना असेच संबोधन दिले)

प्रत्येक इंद्रियाच्या विषयातील अधिकता म्हणजेच वासनेच्या आहारी जात मनुष्य अनेक व्यावहारिक, नैतिक,

सामाजिक इत्यादी मर्यादा ओलांडतो. यामुळेच प्रत्येक प्रवृत्ती मध्ये अधिकता वाढत जाते. अनिवार्यता काय आहे ? आवश्यकता काय आहे ? आणि अत्याधिकता म्हणजेच विलासिता, वासना ही अधिक उत्पन्न होत आहे या बाबी तो विसरून जातो.

जसे गहू किंवा धान्य ही अनिवार्यता आहे, त्याची पोळी, चपाती ही आवश्यकता आहे. परंतु त्याचे पदार्थ, व्यंजन, पराठे वगैरे इत्यादी या विलासिता आहेत. वासनेच्या अधिक वृद्धीच्या परिणामस्वरूप हे घटित होते. प्राण्यांचे जीवन हे निसर्गाच्या नियमस्वरूप असावे, मनुष्येतर प्राण्यांमध्ये ते निसर्गाच्या नियमानुसार असते. परंतु मनुष्यामध्ये बुद्धी

परंतु कपाटामध्ये शंभरहून अधिक ड्रेसची थप्पी लागलेली असते. शास्त्रांमध्ये मनुष्य आणि काही प्राण्यांमध्ये संग्रह वृत्ती सांगितलेली आहे. जसे की मुंगी पावसाळ्याच्या सुरुवातीला पुढे लागणाऱ्या खाद्य वस्तूंचा जमिनीखाली संग्रह करून ठेवते. परंतु हे अनिवार्य आहे. सर्वच प्राणी आहाराची खाद्य वस्तू मिळण्याची चिंता करतात परंतु ते पोटाची भूक भागेल इतकीच. मनुष्यामध्ये हे असे दिसून येत नाही. एकावेळी एक वस्तू वापरायची मग बाकीच्या वस्तू कशासाठी ? ठीक आहे एक खराब झाली तर दुसरी असावी तिसऱ्या-चौथ्या पासून शंभराव्या पर्यंत कशासाठी ?

संग्रह वृत्ती ही इच्छेला मर्यादा नसल्यामुळे निर्माण होते. म्हणून कमीत कमी संग्रह, परिग्रहाचा संकल्प करावा.

मी दहा, पंधरा कपड्यांपेक्षा जास्त ठेवणार नाही. संकल्प यासाठी की तुम्ही ठरवलेल्या नियमापेक्षा जगभर अधिक निर्माण होणाऱ्या

वस्तू उत्पादनासाठी जी हिंसा घडते त्याचे भागीदार तुम्ही नसता. म्हणून इच्छा परिमाण व संग्रह सीमा हे गृहस्थासाठी व्रत आहेत. या व्रतांचा अंगीकार करणे अथवा त्यांचे मानसिक, कौटुंबिक सामाजिक स्वास्थ्य आणि संतुलनाच्या बाबतीत महत्त्व जाणून घेणे आवश्यक आहे.

© **बलराज संघई**
(एम.ए. अहिंसा शांति शोध)
छत्रपती संभाजीनगर
9420015108



आणि इंद्रियांची अत्यधिक विकसितता झाल्यामुळे त्यामध्ये ‘‘भौतिकता’’ ही वृत्ती काळानुसार निर्माण होत गेली. आज ही प्रवृत्ती मनुष्यात परम सीमेवर दिसून येते आहे.

आपल्या कामाची एक वस्तू असते परंतु त्या प्रकारच्या आपण खूप वस्तू घरामध्ये ठेवतो. एकावेळी एक ड्रेस घालतो

कुटुंबापेक्षा कोणतेही धन श्रेष्ठ नाही

ज्योतिर्मय  **साहित्य**

जगातील विविध प्रकारच्या धना मध्ये कुटुंब हे सर्वश्रेष्ठ धन आहे. पैसा, सोनं, नाणे चांदी, शेती, गाडी, घोडे, बंगले, सत्ता, हे सर्व ऐश्वर्य व मोठे पण मिळवून देणारे साधन आहेत. याने काही काळापर्यंत मनस्वी, आनंद व सुख निश्चितच मिळेल.परंतु कुटुंबात जे सुख मिळते ते कशातच नाही, व कुठेही नाही. व्यक्तीला खरे सुख हे कुटुंबातच मिळते. आई-वडिलांची छत्र छाया, पत्नीचा सुख, दुःखात असणारा आधार, मुलां-मुलींचा सहवास व कुटुंबातील ईतर सर्व नाती काका, काकू, मामा, मामी भाऊ, चुलत भाऊ यांचा सहवास हे खरे व्यक्ती जीवनातील सुख, समाधान, ऐश्वर्य, मन शांती आहे. आज एकत्र कुटुंब पध्दती पार मोडकळीस आलेली आहे. पती-पत्नी विभक्त राहण्यात सुख व समाधान मानतात परंतु आई-वडिलांना वाऱ्यावर सोडणे, त्यांच्या पासून अलिप्त राहणे, त्यांना वृद्धापकाळात एकाकी सोडणे हे प्रकार दिवसेंदिवस वाढत आहे. हे योग्य नाही. ज्यांनी आपणाला लहानाचे मोठे केले, ज्यांनी आपणाला स्वतः हाल अपेष्टा सहन करून शिकविले, स्वावलंबी केले, त्यांना वृद्धापकाळात अंतर देणे याला कुटुंब म्हणत नाही. आई-वडील, आजी-आजोबा हे खरे कुटुंब आहे. त्यांच्या अनुभवाची व त्यांच्या उपस्थितीची आज



कुटुंबाला खरी गरज आहे.

ज्या कुटुंबात आई-वडील, आजी-आजोबा यांचा मान-सन्मान होतो, ज्या कुटुंबात यांना वृद्धापकाळात अत्यंत काळजी पूर्वक वागविले जाते ते खरे कुटुंब होय. आजच्या युवक मित्र -मैत्रिणीनो जर आयुष्यात

सुख, समृद्धी, समाधान, आनंद व सम्पन्नता हवी असेल तर आई-बाबा, व तुम्ही व तुमची मुलं एकत्र रहा हेच खरे धन आहे. म्हणून म्हणावे वाटते की, ‘‘कुटुंब महान-सुख महान’’ तसेच जगात कुटुंबापेक्षा कोणतेही धन श्रेष्ठ नाही.

धोंडीरामसिंह थ. राजपूत
वेजापूर, छत्रपती संभाजीनगर
मो. ९४२९१३१२२४४



महावस्त्र नात्यांचं : महावस्त्राचे पदर...

विश्वास देशपांडे, चाळीसगाव, प्रतिक्रियेसाठी : ९४०३७४९९३२

'आजी' (संस्कारांची शिदोरी)

पुढे..... आजीचे ते पिकलेले पांढरे शुभ्र केस हे केवळ वयाचे लक्षण नसते, तर त्यांनी आयुष्यात पाहिलेल्या शेकडो उन्हाळ्या-पावसाळ्यांच्या समृद्ध अनुभवांचे ते संचित असते. म्हणूनच, जेव्हा घरावर किंवा प्रपंचावर एखादे संकट येते, तेव्हा आजीचा हा प्रदीर्घ अनुभव घरातील माणसांना संकटातून बाहेर पडण्यासाठी योग्य दिशा दाखवतो. आजीचा तो जुना लाकडी बटवा आजही अनेकांना आठवत असेल. त्यात केवळ खोबरेल तेल, सुंठ, वेखंड किंवा लवंग नसायची; तर बालपणातल्या प्रत्येक लहान-सहान आजारपणावर फुंकर घालणारा 'मायेचा परिसंस्पर्श' असायचा. आजच्या 'अलोपॅथी'च्या काळातही आजीच्या बटव्यातल्या काढ्याची जी चव आणि गुण होता, तो कोणत्याही महागड्या औषधात मिळू शकत नाही.

आजकालच्या बऱ्याच नवीन लग्न झालेल्या आणि नुकत्याच माता बनलेल्या आधुनिक स्त्रियांना त्यांचं मूल रडू लागलं की त्या घाबरून जातात, अशा वेळी काय करावं हे सासूबाईच्या रूपाने आजी हजार असेल, तर आजीकडे अशा प्रत्येक प्रसंगाचे हमखास आणि शांत करणारे उत्तर तयार असते. आजी आणि नातवंडं यांच्यातलं सर्वात मोठं आणि सोनेरी माध्यम म्हणजे 'गोष्टी'! आजीची ती जुनी पोतडी नेहमीच अद्भुत गोष्टींनी समृद्ध असायची. रात्रीच्या वेळी आजीच्या कुशीत शिरून चांदोबाच्या गोष्टी, परिकथा, इसापनीती किंवा रामायण-महाभारतातील पराक्रमाच्या कथा ऐकणे हा बालपणीचा सर्वात सुंदर महोत्सव असायचा. त्या गोष्टींमध्ये जो निखळ आनंद होता, तो आजच्या दूरचित्रवाणीवरील 'कार्टून'मध्ये नक्कीच नाही. (क्रमशः)

कृतज्ञ मी कृतार्थ मी भगवंत हृदयस्थ आहे

© अपर्णा परांजपे कात्रज पुणे मो.95030 45495



सत्यम् अनंतम् शाश्वतम् ब्रह्म



पुढे.....

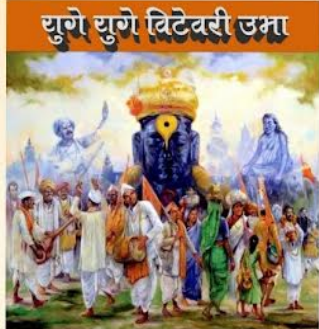
■ १. संत ज्ञानेश्वर महाराज भगवद्गीतेवरील ज्ञानेश्वरी हा विवेकाचा महान ग्रंथ आहे. श्रीज्ञानेश्वर माऊली कर्म, ज्ञान आणि भक्ती यांचा समन्वय करतात. ते सांगतात की धर्म हा जिवंत असतो; तो केवळ बाह्य आचारांत नसून अंतःकरणाच्या शुद्धीत असतो. ज्ञानेश्वरीचा संदेश असा आहे की - "देश, काल आणि पात्र यांचा विचार करून आचरण करावे; पण सत्य, दया आणि धर्म यांचा त्याग करू नये." माऊलींच्या शिकवणीत समत्व, युक्ती आणि लोकसंग्रह यांना विशेष महत्त्व आहे. म्हणूनच त्यांनी कर्मत्याग नव्हे, तर विवेकयुक्त कर्मयोग स्वीकारला.

■ २. समर्थ रामदास स्वामी समर्थानी दासबोध मध्ये वारंवार विवेक आणि सारासार विचार यांचा आग्रह धरला आहे. ते सांगतात - "सारासार विचार करावा." तसेच— "प्रत्ययाचे ज्ञान तेंचि प्रमाण." याचा अर्थ, कोणतीही गोष्ट केवळ परंपरा म्हणून किंवा केवळ नवीन आहे म्हणून स्वीकारू नये. अनुभव, शास्त्र आणि विवेक यांच्या कसोटीवर ती तपासावी. समर्थांचा धर्म हा कर्तव्य, पराक्रम, विवेक आणि लोकहित यांचा धर्म आहे; अंधश्रद्धेचा नाही. ३. संत तुकाराम महाराज संत तुकाराम महाराजांनी बाह्य आडंबरावर कठोर प्रहार केला; परंतु धर्मावर नव्हे. ते म्हणतात— "भावे गेले देवापाशी." याचा अर्थ, ईश्वराला बाह्य दिखावा नव्हे, तर निर्मळ भाव प्रिय आहे. तुकाराम महाराज अनेक अभंगांत सांगतात की - अहंकारयुक्त कर्मकांड निरर्थक आहे. विवेकाशिवाय धर्म अपूर्ण आहे. दया, सत्य, नामस्मरण आणि सदाचार हेच खरे धर्मलक्षण आहे. संतपरंपरेचा समान संदेश सर्व संत एकच तत्त्व शिकवतात - परंपरेचा आदर करा; पण तिचा हेतू विसरू नका. नवीन विचार स्वीकारा; पण विवेकाची कसोटी सोडू नका. (क्रमशः)

विटेवरी उभा सावळा विठ्ठल



अमोल बोरीकर



किती विलक्षण आहे ना हा पंढरीचा विठुराय! ना सिंहासनावर बसलेला... ना वैभवाच्या दालनात विराजमान... ना राजेशाही थाटात. तो तर एका साध्या विटेवर, कटीवर हात ठेवून, डोळ्यांत अपरंपार माया घेऊन उभा आहे. "जगात अनेक देव बसलेले दिसतात... पण आपल्या भक्ताची वाट पाहण्यासाठी युगानुयुगे उभा असलेला देव एकच - विठ्ठल!" कटीवर हात ठेवून, समचरण विटेवर उभा असलेला सावळा विठ्ठल... हे केवळ देवतांचं रूप नाही; ते भक्तावरील प्रेमाचं सर्वात सुंदर प्रतीक आहे. देवाला भक्ताची वाट पाहावी लागते, ही कल्पनाच मनाला गहिवरून टाकणारी आहे. पण पंढरीचा विठुराया हेच तर शिकवतो—प्रेमात मोठा-लहान नसतो; तिथे फक्त प्रतीक्षा असते.

सांगता येत नाही आणि सहनही होत नाही.....



तुमचे प्रॉब्लेम लपवून ठेवू नका त्यासाठी तज्ज्ञ डॉक्टरांचे मार्गदर्शन घ्या फोनवर आणि घरीबसून औषधी मिळवा.

■ ऑनलाईन औषधोपचार : आता सर्वकाही झाले आहे ऑनलाईन मग आजारपणात पण घरबसल्या औषधोपचार घ्या, कुठेही जाण्याची गरज नाही, वेळ व पैसा वाचवा 100 % खात्रीशीर इलाज, गुप्तगोर, शारीरिक थकवा, बऱ्याच गोष्टी कोणालाही सांगण्यास लाज वाटते अशा वेळेस फक्त फोनवर तुम्ही तुमचा आजार सांगू शकता व त्यावर आयुर्वेदिक पद्धतीने हमाखास उपाय केला जाईल, पोस्टाने औषध पाठविल्या जातील, प्रसिद्ध आयुर्वेदाचार्य डॉ. शेख ए एच, 37 वर्षाचा अनुभव, 200 पेक्षा अधिक पुरस्कार प्राप्त, 2 लाखांपेक्षा अधिक विविध लैंगिक समस्याग्रस्त रुग्णांवर यशस्वी उपचार, आतापर्यंत ५ ऑनररी डॉक्टरेटच्या पदव्या देऊन विविध संस्थांनी त्यांना सन्मानित केलेले आहे. त्यांच्या या कार्याची नॉर्ड लंडन बुक ऑफ वर्ल्ड रेकॉर्ड, ओयारसिक बुक ऑफ वर्ल्ड रेकॉर्ड, एशियन बुक ऑफ वर्ल्ड रेकॉर्ड, हुज-हू-इन एशिया रेकॉर्ड्स मध्ये विक्रमी नॉर्ड झालेली आहे. सेक्स विषयक कोणताही प्रॉब्लेम असो फक्त एकदा फोन करा व मार्गदर्शन घ्या. व तुमचे प्रश्न सोडवा.

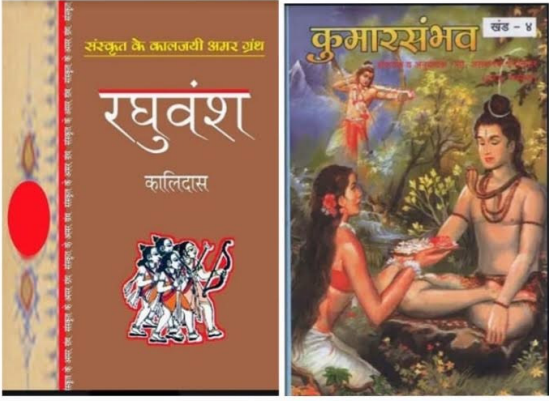
Dr Shaikh A H - 98606 99906

कालिदास - संस्कृत भाषेचे महान सर्वश्रेष्ठ कवी आणि नाटककार

ज्योतिर्मय  **साहित्य**

कालच्या अंकावरून पुढे...
त्यांच्या काव्य आणि नाटकांतील भाषा आणि काव्यसौंदर्य एका मुखे मी काय वान्! भाषासुंदरी तर त्यांची जणू आज्ञाधारक दासी, अनुचरी, प्राणसखी, प्रणथिनी आणि सहगामिनीच असावी! निसर्गाची विविध रूपे साकारणारे ‘ऋतुसंहार’ हे काव्य तर निसर्गाकाव्याचे अत्युच्च शिखरच जणू! त्यांच्या इतर साहित्यात त्या त्या अनुषंगाने प्राकृतिक सौंदर्याचे बहारदार वर्णन म्हणजे अद्भुत आणि अद्वितीय इंद्रधनुषी रंगांची उधळण. आपण त्यांत रंगून जायचे, कारण रंग कालिदासांच्या साहित्याचे! बरे, हे सगळे काव्यप्रकार वृत्तांच्या चौकटीत अवचित आणि अनायसे विराजमान झालेले, ओढून ताणून बसवलेले नव्हेत!

हे अनवट साहित्य म्हणजे अलंकारयुक्त अन नादमधुर अशा भाषेचा सुमुख आविष्कार! एखादी सुंदर स्त्री जेव्हा अलंकारमंडित होते, तेव्हा कधी कधी असा प्रश्न पडतो की अलंकारांचे सौंदर्य त्या सौंदर्यवतीमुळे वर्धित झालंय, की तिचे सौंदर्य अलंकारांनी सजल्यामुळे आणिक खुललंय! महाकवी कालिदासांचे साहित्य वाचतांना हाच भ्रम निर्माण होतो! या महान कविराजांच्या सौंदर्यदृष्टीची किती म्हणून प्रशंसा करावी! त्यात काठोकाठ भरलेल्या अमृतकलशांसम नवरस तर आहेतच, पण विशेषकरून ओसंडून वाहतोय तो शृंगाररस, हा तर रसांचा राजा! त्याच्या विविध रूपांचे दर्शन घ्यावयास रसिक मनच हवे! स्त्री सौंदर्याचा लोभस लाण्ण्यमय आविष्कार तर



त्यांच्या प्रत्येक काव्यात आणि नाटकात प्रचुर मात्रेत आढळतो! त्यांच्या नायिकाच अशा आहेत की त्यांचे सौंदर्य वर्णनातीत असेलही कदाचित, पण कालिदासासारखा शब्दप्रभू असेल तर त्याला हे वर्णन शब्दांत बांधणे म्हणजे एखाद्या महावीराने एखादे पुष्पधनुष्य लीलया उचलण्याइतकेच सहज असणार. मात्र या सौंदर्यवर्णनात तत्कालीन आदर्शवादी परंपरा आणि नैतिक मूल्यांचा कुठेही न्हास झालेला नाही हे महत्वाचे! अलंकाराच्या गर्दीत सर्वात उठून दिसणारा अलंकार म्हणजे उपमालंकार, त्या उपमा कशा तर, इतरांसाठी अनुपमेय! मात्र जोवर या महान संस्कृत भाषेतील

रचना प्राकृत प्रांतीय भाषांत सामान्य जनांपर्यंत पोचत नाहीत, तोवर या विश्वात्मक कवीचे स्थान अखिल जगात शीर्ष असूनही आपल्याच देशात मात्र अपरिचितच राहणार! अर्थात या वाङ्मयाचे कैक भारतीय भाषांमध्ये अनुवाद (अनुसृष्टी) झालेले आहेत हे ही नसे थोडके!

‘मेघदूतम्’ (खंडकाव्य) खंडकाव्यांच्या रत्नपेटिकेत विराजित कौस्तुभ मणी असलेल्या ‘मेघदूतम्’ या कालिदासांच्या रचनेचा काव्यानंद म्हणजे स्वर्गातील सुमधुर यक्षगानच होय! असे मानले जाते की महाकवी कालिदासांनी ‘मेघदूतम्’ हे त्यांचे प्रसिद्ध खंडकाव्य रामगिरी पर्वतावर (आत्ताचे रामटेक) आषाढ मासाच्या प्रथम दिनी लिहायला प्रारंभ केला! त्यांच्या

या काव्यातील दुसऱ्याच श्लोकात तीन शब्द आलेले आहेत, ते म्हणजे “आषाढस्य प्रथम दिवसे”! आषाढाच्या प्रथम दिवशी कालिदासांनी जेव्हा आकाशात संचार करणारे कृष्णमेघ पाहिले तेव्हांच त्यांनी आपल्या अद्भुत कल्पनाविलासाचे एका खंडकाव्यात रूपांतर केले, हीच ती त्यांची अनन्य कृती ‘मेघदूतम्’! यौवनातील सहजसुंदर

तारुण्यसुलभ तरल भावना आणि प्रियेचा विरह या प्रकाश आणि अंधाराच्या संधिकालाचे शब्दबद्ध रूप पाहतांना आपले मन हेलावून जाते. अलका नगरीत यक्षांचा प्रमुख, एक यक्ष कुबेराला महादेवाच्या पूजेसाठी रोज सकाळी उमललेली ताजी कमलपुष्पे देण्याचे काम करत असतो. नवपरिणीत पत्नीची अधिक सांगत लाभावी म्हणून तो यक्ष रात्रीच कमळे तोडून ठेवतो. दुसऱ्या दिवशी सकाळी कुबेर पूजा करत असताना त्या उमलू लागलेल्या फुलात रात्री कोंडला गेलेला भुंगा कुबेराला डंख मारतो. क्रोधायमान झालेला कुबेर यक्षाला शाप देतो. यामुळे त्या यक्षाची व त्याच्या प्रियेची ताटाटूट होते. हीच शापवाणी ‘मेघदूतम्’ या अमर खंडकाव्याची निर्माती उरली. यक्षाला भूमीवर रामगिरी येथे एक वर्ष अलकानगरीत राहणाऱ्या आपल्या पत्नीपासून दूर राहण्याची शिक्षा मिळते. शापामुळे त्याच्या सिद्धी नाश पावतात व तो कोणत्याही प्रकारे पत्नीला भेटू शकत नाही. त्याच विरहव्यथेचे हे “विप्रलंभ शृंगाराचे कवन” आहे. कालिदासांच्या कल्पनेची भरारी म्हणजेच हे अजरामर नितांतसुंदर असे प्रथम “दूतकाव्य” म्हणून रचले गेले! मग रामगिरीहून, जिथे सीतेची स्नानकुंडे आहेत, अशा पवित्र ठिकाणाहून अश्रूपुरित नयनांनी यक्ष मेघापाशी निरोप देतो! मंडळी, आता बघू या तो सुंदर श्लोक!

तस्मिन्नद्वौ कतिचिदबलाविप्रयुक्तः स कामी,
नीत्या मासान्कनकवलयभ्रंशरिक्तप्रकोष्ठः ।
आषाढस्य प्रथम दिवसे मेघमाश्लिष्टसानुं,
वप्रक्रीडापरिणतगजप्रेक्षणीयं दर्दश। (क्रमशः)

आतुरता गुरु पौर्णिमेची...

ज्योतिर्मय  **साहित्य**

दशक सातवा समास पाचवा द्वैत कल्पना निरसन समासावर आधारित चिंतन पाहणाराच निराकार आहे सद्गुरूंच्या एका वचनानेही आपण जागृत होऊ शकतो!

सद्गुरू सांगतात “साकार आणि निराकार तुच आहेस.“ त्यांनी आपल्याकडेच बोट दाखवले. कारण आपण आपल्या देहरूपाला पाहतो; परंतु आपले जे खरे स्वरूप आहे, ते निराकार आहे. त्याच निराकार स्वरूपाकडे त्यांनी आपले लक्ष वेधले आणि सांगितले “तूच ते आहेस, ज्याचा तू शोध घेत आहेस.“

परंतु जोपर्यंत हा अनुभव स्वतःच्या अंतःकरणात होत नाही, तोपर्यंत हे

केवळ शब्दच राहतात. साकार रूप आपण पाहतो; पण त्या साकाराला पाहणारा कोण आहे? तो पाहणारा साक्षीच तर निराकार आहे! पाहणारा स्वतःच आपल्या साकार रूपाकडे पाहत आहे.

सद्गुरूंनी आपल्या मूळ स्वरूपाकडे निर्देश केला; तरीही आपण अंतर्मुख होऊन त्याचा अनुभव घेत नाही. आपण फक्त सद्गुरूंचे शब्द पकडून बसतो आणि तेच शब्द पुन्हा पुन्हा म्हणत राहतो. पण केवळ शब्दांची पुनरावृत्ती केल्याने जीवन बदलत नाही. जीवन तेव्हाच बदलते, जेव्हा आपण आपल्या मूळ स्वरूपात स्थिर होतो, जेव्हा स्वतःमधील त्या

मूलतत्त्वाचा प्रत्यक्ष अनुभव घेतो.

आपली इंद्रिये बाहेरच्या दृश्यांकडे धावतात आणि साकार जग पाहतात. पण क्षणभर थांबा आणि स्वतःला विचाराहे सर्व पाहणारा कोण आहे? तोच आपला चैतन्यस्वरूप आत्मा,



तोच आपला निराकार स्वरूप आहे. त्याच्याच प्रकाशामुळे हे साकार विश्व अनुभवास येते. आपण साकाराला

पाहत असलो, तरी प्रत्यक्षात पाहणारा आपणच निराकार आहोत.

हा अनुभव शब्दांनी मिळत नाही; त्यासाठी अंतःकरणातील ज्ञानज्योत प्रज्वलित झाली पाहिजे. ती ज्योत आधीपासूनच प्रज्वलित आहे; फक्त तिच्याकडे पाहण्याची गरज आहे. म्हणून स्वतःमध्ये त्या आत्मबोधाला जागृत करा.

जसे बाहेर पाहिले की जग दिसते, तसेच इंद्रिये अंतर्मुख करा आणि अनुभवा“माझ्याच चैतन्यामुळे हे संपूर्ण जग अनुभवास येत आहे; हे सर्व साकार आहे, पण मी त्याचा साक्षी आहे.”

जर सद्गुरूंच्या सान्निध्यात राहूनही

आपण आपल्या अंतःकरणातील ही ज्ञानज्योत प्रज्वलित करू शकलो नाही, आणि केवळ शब्द, मत-मतांतरे व चर्चांमध्येच अडकलो, तर आपण स्वतःच्या जीवनालाच फसवत आहोत. सद्गुरूंचे असे दिव्य सान्निध्य लाभूनही जर सत्याचा प्रत्यक्ष बोध झाला नाही आणि आपण फक्त शब्दांमध्येच गुंतून राहिलो, तर त्याहून मोठे दुर्दैव कोणते?

बाहेरचा सूर्य उगवला आहे; तो साकार जगाला प्रकाश देत आहे. सकाळी क्षणभर थांबून, आपल्या इंद्रियांना अंतर्मुख करून आणि आपल्या डोळ्यांमागे सदेव जागृत असलेल्या त्या पाहणाऱ्या निराकार चैतन्याला ओळखावे. (क्रमशः)

महाकवी कालिदास

ज्योतिर्मय  **साहित्य**

(मागील अंकावरून)

संस्कृत साहित्यामध्ये मेघदूताचे स्थान प्रमुख आहे. कवी कालिदास यांच्या कल्पनेची उंची, परिपक्वता भावनाशीलता, संवेदनशीलता, निसर्गाचे वर्णन निर्जीवांना सजीव दाखवण्याची कला अद्भुत आहे. मेघदूताचा नायक यक्ष हा अलकानगरीत राहणारा कुबेराचा सेवक होता. आपल्या पत्नीच्या सहवासात रमल्याने नेमून दिलेल्या कामात हलगर्जीपणा केल्याने त्या यक्ष राजाने (कुबेराने) एका वर्षासाठी हद्दपारची शिक्षा दिली. हद्दपारचे ठिकाण अलकानगरीहून फार दूर अंतरावर असलेल्या रामगिरी पर्वतावर होते. त्या ठिकाणी आठ महिने असताना पत्नीपासून दूर राहिला असताना कामिजनांना अत्यंत पिडा देणारा वर्षा ऋतू सुरू झाला. तेव्हा त्या यक्षाच्या मूळ वृत्ती एकदम उचंबळून आल्या. त्या निर्जन प्रदेशात यक्षाला चेतन व अ चेतन याचेही भान राहिले नाही. मेघदूताला दूत कल्पून आपल्या प्रिय पत्नीला निरोप सांगण्यास धाडले.

या काव्यात यक्ष आणि मेघ यांचा संवाद आहे. मेघाला दूत बनवून जेव्हा यक्ष पाठवतो तेव्हा त्याच्या मार्गातील निसर्गाचे अनुपम वर्णन कवीने केले. हाच मेघदूत या काव्याचा आत्मा आहे. कवीने मेघाला फक्त ढग म्हणून नाही तर तो जिवंत दूत म्हणून दाखवला आहे.

त्व चातकानामदिपः परं सौख्य मायास्यसीति या श्लोकात मेघाच्या आगमनाने चातक पक्षांना तसेच पृथ्वीवरील सर्व प्राणी, वृक्ष, नद्या आनंदित होतात. तेव्हा कवी त्याच्या मार्गातील निसर्गाचे वर्णन करताना म्हणतो. अस्त यातः सपदि गजरा राजा रामगिरेः रामगिरी पर्वतारून निघाणारा मेघ गजराजासारखा दिसतो. येथे



रामगिरी पर्वत वने, नद्या गावातील सौंदर्य, शेतातील हरितिमा या सर्वांचे जिवंत चित्र उभे केले आहे. तसेच मेघदूतामध्ये वर्षा ऋतुचे मनोरंज चित्रण केले आहे. निलोत्पालाभमजलदं नीलमाम्बरमेवच आकाश जणू निळ्या कमळासारखे दिसते आणि मेघ त्याच्याशी एकरूप होतात. निसर्ग सजीव आहे. मेघ तर स्वतः निसर्गाचाच भाग आहे.

मेघदूतामध्ये पशुपक्ष्यांचा उल्लेख आढळतो. गजस, सर्प,मोर, कपोत (पारवे) ,गोधन, पोपट, कोकीळा,वानर, हरिणी, चक्रवाकी हा पक्षी राजा हंस सारखा आहे. जलपक्षी असून हा पक्षी जोडीने राहतो. नर- मादी दोघेही एकमेकांवर खूप प्रेम करतात. यांची दंतकथा आहे की, हे पक्षी रात्रभर वेगळे राहतात आणि पहाटेच भेटतात. त्यामुळे हे पक्षी विरही प्रेमाची प्रतिक मानले जाते. मेघदूत मध्ये यक्ष आणि त्याच्या पत्नीच्या विरहाचे वर्णन करताना चक्रवाकी पक्षाचे उदाहरण दिले. मेघ दुःख एकतो, संदेश

पोहोचतो, प्रेमळताने प्रवास करतो. या सगळ्यांमुळे तो मानवी गुणांनी परिपूर्ण दिसतो. यक्ष मेघाशी संवाद साधतो. त्व ज्ञाती मेघ, प्रियसख इव मे मन्मथव्याधितस्य हे मेघा तू माझा सखा आहेस. कामदेवाच्या बाणांनी व्याकुळ झालेल्या माझ्या मनाला तूच आधार आहे. गच्छोत्तारान कुशलपथिक खेधन पर्वतन मेनी हे मेघात उत्तरेच्या दिशेने सुरक्षित मार्गाने जा आणि पर्वतांवर खेळत जा.

पुढे यक्ष मेघाला म्हणतो, हे जलधर (मेघ) तू निर्मळ चंद्र पाहून मंद वारा सोडत शांतपणे पुढे जा मेघाला विनंती, त्व मे पत्नी मम वचनमिदमूही हे मेघा तू माझ्या पत्नीला माझे हे वचनमिदं ब्रुहि, हे मेघा कर्तव्यदक्ष दूत आणि विश्वासू मित्र म्हणून मांडले आहे. कालिदासांनी मेघाला केवळ आकाशातील ढग न मानता त्यात मानवी भावभावनाकर्तव्यस्नेह, करुणा आली आहे. यामुळे काव्यात मेघ हे जिवंत पात्रसारखे वाटते आणि हेच मेघाचे मानवीकरण आहे.

संस्कृत भाषेत महान साहित्य कालिदासांनी निर्माण केले. त्यांच्या जीवनात आलेल्या प्रसंगांचा त्यांनी सकारात्मक अर्थ घेतला व पत्नीने त्यांना केवळ आकाशातील पात्रांचे जिवंत चित्रण केले. वाचतांना खरच त्यांच्यामध्ये संवाद सुरू आहे असे वाटते. कल्पनाशक्तीने सृष्टीचे मानवीकरण ते करतात. त्यांच्या वाङ्मयात शृंगार रसप्रधानता व आदर्शवाद येतो. परंपरा व नैतिक मूल्यांचे भान दिसते. असा हा अलौकिक महाकवी पुन्हा होणे नाही. त्यांच्याबद्दल एवढेच म्हणावेसे वाटते. “झाले बहु, होतील बहु, आहेत ही बहु परंतु या सम हा...!”

अलीकडे ये मला पलीकडे ने

ज्योतिर्मय  **साहित्य**

(मागील अंकावरून)

कधी एकदा पांडुरंग भेटतो. असे त्यांना झाले आहे. डोक्यावर पांढरी शुभ्र टोपी अंगात पांढरा शुभ्र सदरा, गळ्यात तुळशीच्या माळा आणि कपाळाला गोपीचंदन व मुखात हरिनामाचा जयघोष आणि हातात टाळ आहे.

असे वारकरी अनेक ठिकाणाहून पंढरीला पोहोचतात. म्हणून अखंड देशाचं आराध्य दैवत असलेला विठोबा पंढरपूर येथे आहे. ही वारी शेकडो वर्षापासून चालत आलेली आहे. वारीच्या निमित्ताने एकमेकांची भेट होते. सर्व भाविक भक्त एकत्रित आल्यामुळे आध्यात्मिक विचारांची देवाण-घेवाण होते. आणि त्यामुळे पंढरीची वारी एकात्मतेचे प्रतीक ठरते. पंढरीची वारी आहे. माझ्या घरी । आणीक न करी तीर्थवत ।

वत एकादशी करीन उपवासी ।
गाईन अहर्निशी मुखी नाम विठोबाचे ।।

असे म्हणत वारकरी रात्रंदिवस वादळ, वारा, पाऊस याची तमा न करता पंढरीच्या वाटेने जात आहेत. आज आपण निरूपणासाठी घेतलेला अभंग.. अलीकडे ये मला पलीकडे ने पांडुरंगा । नदी भरली चंद्रभागा वारकरी संप्रदायामध्ये चंद्रभागा व पंढरपूर यांना फार महत्त्व आहे. चंद्रभागा आणि पंढरपूरचे नाते अतूट आहे. चंद्रभागे स्नान तुका मागे हेचि दान । पंढरीचा वारकरी वारी चुकू न हरी... असे म्हणत जयघोष करत परंपरेनुसार आलेल्या गोष्टी अंगीकारल्याआहेत, हा जनसमुदाय पंढरीच्या दिशेने जातो. पंढरपूरचा पांडुरंग दोन्ही कर कटेवर ठेवून उभा आहे. पंढरीची वारी जन्मात एकदा तरी करून पहावी. असे म्हटले जाते. पंढरपूर हे भूलोकां वरील स्वर्ग आहे. ज्यावेळी चराचर सृष्टी नव्हती. तेव्हा पंढरपूर होते.

आपल्या लाडक्या विठुरायाला सांगत आहेत. नाही केले तुझे ध्यान। दुःखी झाले माझे मन। हा हा पांडुरंगा। अलीकडे ये मला पलीकडे ने पांडुरंगा । नदी भरली चंद्रभागा ।। हे माझ्या विठुराया माझ्या संसारात मी एवढा गुंतून गेलो की, तुझे ध्यानच मला आले नाही. माया, मोह, मत्सर यामध्ये मी गुफटून गेलो. त्यामुळे मन माझे दुःखी झाले. आणि तुझी आठवण मला झाली, मी येऊन आता या ठिकाणी थांबलो आहे. तुला भेटण्याची माझी इच्छा आहे. परंतु ही चंद्रभागा मला पलीकडे येऊ देत नाही. त्यासाठी तू मला घेऊन जाण्यासाठी ये. अशाप्रकारे या गोड अभंगातून भक्त आणि विठ्ठलाचे नाते अतूट तयार झाले आहे. त्यामुळे आषाढी-कार्तिकीला आणि दर पंधरवडी एकादशीला भक्तगणाचा लोंढा पंढरपूरला जातो. आणि आपल्या मनातील मनोकामना विठ्ठलाला सांगून आनंदाने तो परत येतो. पांडुरंग आणि जनीचे नाते फार जवळचे आहे. संत जनाबाईंच्या नावावर ३५० अभंग आहेत. ही पंढरीची वारी वर्षानुवर्षे चालणार आहे.

या वारीतून आर्थिक उलाढाल होत आहे. त्यामुळे अनेक तरुणांना रोजगार मिळत आहे. सध्या तरुणांनी या वारीच्या निमित्ताने आपले जीवन चांगले जाण्यासाठी संत ज्ञानोबा- तुकोबाचा आदर्श घ्यावा. त्यांच्या पावलावर पाऊल ठेवून सत्य वचनी वागावे. मोठ्यांचा आदर करावा. आई-वडिलांची सेवा करावी. व्यसनाधिनते पासून दूर राहावे. ही अपेक्षा.. पंढरीच्या वारीला जाणाऱ्या सर्व भाविक भक्तांना विठ्ठ माऊली प्रतिष्ठानच्या वतीने खूप खूप शुभेच्छा..

चिन्हांच्या गर्दीत हरवणारे शब्द

मुकुंद भालेराव, छत्रपती संभाजी नगर विद्युतसंदेशसंकेतसूत्र- bhalerao.mukund@gmail.com ध्रमणभाष्यक्रमांक- ८३० ८८ ३५३ १३



शब्द, स्मरणशक्ती आणि मेंदूचे विज्ञान (भाग ८)

ज्योतिर्मय  **साहित्य**

या संपूर्ण विवेचनाचा केंद्रबिंदू एकच आहे, शब्द आणि स्मरणशक्ती यांचा निकटचा संबंध. आपला मेंदू हा अत्यंत प्रामाणिक, कार्यक्षम आणि आज्ञाधारक सेवक आहे. आपण त्याला ज्या प्रकारचा सराव देतो, त्याच दिशेने तो स्वतःला घडवतो. जी कृती आपण वारंवार करतो, तिलाच तो महत्त्वाची समजतो. जी गोष्ट आपण क्वचित करतो, ती दुय्यम ठरवतो. शब्दांबाबतही हेच घडते.

एखादा शब्द वारंवार बोलला, लिहिला आणि वाचला गेला, तर तो स्मरणात दृढ होतो. त्याच शब्दाचा वापर वर्षानुवर्षे झाला नाही, तर तो हळूहळू निष्क्रिय होतो. नंतर तो आठवण्यासाठी प्रयत्न करावा लागतो आणि शेवटी तो पूर्णपणे विस्मरणात जाऊ शकतो.

आज डिजिटल संवादात आपण अनेक भावना एका चिन्हातून व्यक्त करतो. त्यामुळे शब्द शोधण्याची, योग्य शब्द निवडण्याची आणि वाक्य तयार करण्याची गरज कमी होत जाते. परिणामी मेंदूचा भाषिक व्यायामही कमी होतो, म्हणजे एका अर्थाने आपण आपल्या मेंदूला आळशी बनवतो..

विचार करण्याची प्रक्रियाही शब्दांवरच आधारलेली असते. समृद्ध शब्दसंग्रह म्हणजे समृद्ध विचारविश्व. शब्द जितके सूक्ष्म, तितकी विचार करण्याची क्षमता व्यापक. म्हणून शब्दांचा वापर हा केवळ भाषिक सवय नसून बौद्धिक शिस्त आहे.

जगभर लोक कहास करून ५० च्या पुढे वय असणारे स्मृतीभ्रंश (डीमेंशिया) या रोगाने ग्रस्त आहेत. त्यातून पुढे ओत रोग बळावलयास अल्झायमार हा भयंकर रोग होऊ शकतो. तो टाळायास असेल तर आपल्याला भाषेचा अधिकाधिक उपयोग करायला हवा. सारखे एकांतात बसण्यापेक्षा चारचौघात मिसळावे व त्यांत्शी मनमोकळे बोलावे. घरात सुद्धा सर्वांशी बोलावे. आपण जितके जास्त बोलू, तितके आपले शब्द स्मरणात राहतील.

म्हणूनच आपण एक छोटा संकल्प करू या. “जिथे शक्य असेल, तिथे मी चिन्हांपेक्षा शब्दांना प्राधान्य देईन.” हा संकल्प केवळ भाषेला नव्हे, तर आपल्या स्मरणशक्तीलाही बळ देणारा ठरेल.

(क्रमशः अंतिम भाग)

शब्दसंख्या २५७